

7. KURSSI: Sähkömagnetismi

(FOTONI 7: PÄÄKOHDAT)

1. MAGNETISMI

Magneettiset vuorovaikutukset,

Magneettikenttä

$B = \text{magneettivuon tiheys}$ (yksikkö: $T = \text{Vs/m}^2$), MAOL s. 67,

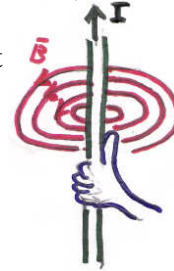
(magneettikenttää kuvaava vektorisuure; itseisarvona Lorentzin voimasta: $B = \frac{F_m}{Qv}$)

Magnetoituminen

- väliaineen suhteellinen permeabiliteetti μ_r (MAOL s. 95-96(92-93)).
- tyhjiön permeabiliteetti eli magneettivakio $\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7} \text{ Vs/Am}$ (MAOL s. 71).
- väliaineen permeabiliteetti $\mu = \mu_r \mu_0$
- diamagneettiset, ferromagneettiset ja paramagneettiset aineet

Sähkövirran synnyttämä magneettikenttä

- Suoran virtajohtimen magneettikenttä; oikean käden sääntö
(**OKS-johdin**: sormet: B , peukalo: I)

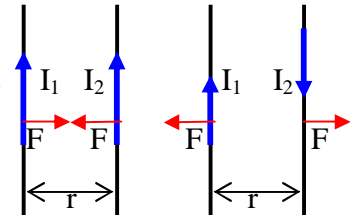

$$B = \frac{\mu_0 I}{2\pi r} \quad (\text{Biot'n ja Savartin laki, MAOL s. 124(119)})$$

- Kahden suoran johtimen välinen magneettinen vuorovaikutus

$$F = \frac{\mu_0}{2\pi} \frac{I_1 I_2}{r} l \quad (\text{Ampèren laki, MAOL s. 124(119)})$$

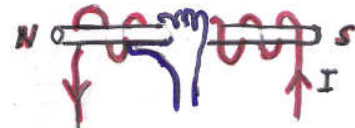
Ampeerin määritelmä (MAOL s. 65)

- Suora virtajohdin homogeenisessa magneettikentässä: $F_m = I l B \sin\alpha$
(α = johtimen ja magneettikentän välinen kulma); $F_m = I l B$ ($l \perp B$)
- Virtasilmukan ja kääninmagneettikenttä; oikean käden sääntö

pitkä käämi, sisällä: $B = N \frac{\mu_0}{l} I$

(**OKS-käämi**: sormet: I , peukalo: magn.kentän N-napa)

- Johdinsilmukka magneettikentässä: momentti $M = I B A \sin\alpha$
- Käämi magneettikentässä: momentti $M = N I B A \sin\alpha$, yksikkö: $[M] = \text{Nm}$ ($\neq J$)

Maan magneettikenttä

Inkлинаatio = kulma, jonka Maan magneettikentän suunta muodostaa vaakatason kanssa

Deklinaatio = kulma, jonka kompassineula poikkeaa maantieteellisestä pohjoissuunnasta

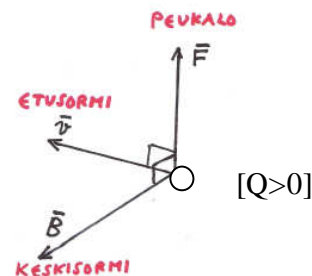
Varattu hiukkanen magneettikentässä

$$\boxed{F_m = Q\vec{v} \times \vec{B} = QvB \sin\alpha} \quad (\text{Lorentzin voima})$$

oikean käden sääntö (**OKS-varaus(+)**):

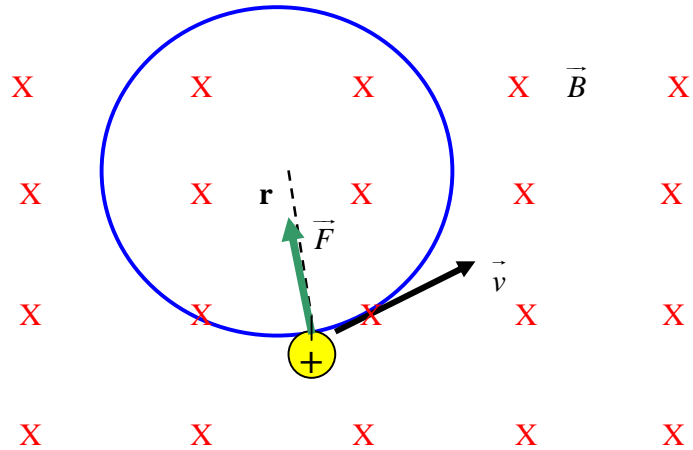
posit. varaus: etusormi v , I , keskisormi B , peukalo F_m)

Magneettikenttään kohtisuorasti ($\vec{v} \perp \vec{B}$) nopeudella v liikkuvaan varaukseen Q kohdistama magneettikentän voima $F_m = QvB$.

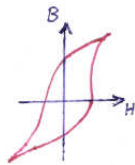

F = magneettikentän voima (N), Q = varaus (C), v = varauksen nopeus (m/s),
 B = magneettivuon tiheys (T). Kulma α = nopeuden v ja magneettikentän B välinen kulma.
 - Varauksen rata magneettikentässä (liikeyhtälö eli rataehto); $\sum \vec{F} = m\vec{a}_n \Leftrightarrow F_m = m \cdot \frac{v^2}{r}$

$$QvB = \frac{mv^2}{r} \quad (\vec{v} \perp \vec{B})$$

- Sovelluksia: syklotroni, massaspektrometri, MHD, ...
- hystereesi

2. SÄHKÖMAGNEETTINEN INDUKTIO:

= ilmiö, jossa johtimen ympärillä muuttuva magneettikenttä indusoi johtimeen jännitteen, joka aiheuttaa suljettuun virtapiiriin induktiovirran

Lenzin laki: induktiovirta on suunnaltaan sellainen, että sen vaikutukset vastustavat muutosta, joka induktion aiheuttaa

2.2. Induktiolaki

- suoraa johtimen induktiolaki: liikkuva johdin magneettikentässä; $e = lvB \sin \alpha$

(α = johtimen pituuden l ja nopeuden v suunnan välinen kulma),

$$e = lvB \quad (v \perp l)$$

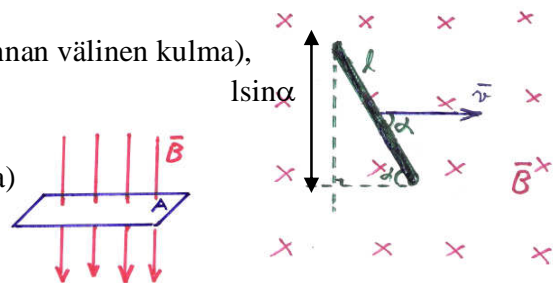
- magneettivuo; $\Phi = \vec{B} \cdot \vec{A} = BA \cos \alpha$

(α = pinnan A normaalin ja B :n välinen kulma)

(= kenttäviivojen lkm pinta-alaa kohti, yksikkö: $Wb = Vs$) (MAOL s. 67, 125(120))

- magneettivuo $\Phi = BA \cos \alpha$ voi muuttua, kun

- 1) magneettivuon tiheys B muuttuu, 2) silmukan ala A muuttuu,
- 3) silmukan asento magneettikentässä muuttuu,

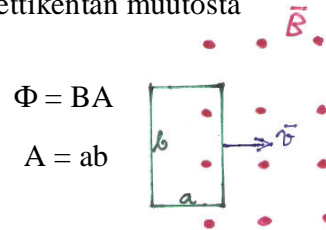

Induktiolaki (Faradayn ja Henryn laki):

johdinsilmukalle: $e_k = -\frac{\Delta\Phi}{\Delta t}$, käämille: $e_k = -N\frac{\Delta\Phi}{\Delta t}$ (N = käämin kierrosluku)

- kun johdinsilmukan läpäisevä magneettivuo muuttuu, silmukkaan indusoituu lähdejännite, joka on yhtä suuri kuin magneettivuon muuttumisnopeus. Jännitteen suunta on sellainen, että se vastustaa magneettikentän muutosta (miinusmerkki johtuu siis Lenzin laista)

eli $e = -\frac{d\Phi}{dt}$.

2.3. Itseinduktio

= ilmiö, jossa johtimen muuttuva sähkövirta indusoi samaan johtimeen sähkövirran muutoksia vastustavan jännitteen

- Käämin magneettivuo $\Phi = LI$, L = käämin induktanssi, yksikkö: $[L] = \frac{Vs}{A} = H$ (henry)

- Induktanssi = käämille ominainen suure, joka ilmaisee käämin kyvyn vastustaa sähkövirran muuttumista eli itseinduktioilmiön voimakkuuden

(Induktanssi = virtapiirin hitauden mitta) $e_k = -L\frac{\Delta i}{\Delta t}$

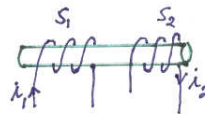
Käämin päiden välinen jännite $U_{AB} = RI + L\frac{dI}{dt}$

2.4. Keskinäisinduktio

= ilmiö, jossa toisessa käämissä muuttuva sähkövirta aiheuttaa induktiojännitteen toiseen käämiin, kun käämit ovat induktiivisesti kytketyt

- käämit ovat **induktiivisesti kytketyt**, jos toisen magneettikenttä kulkee osittain tai kokonaan toisen käämin kautta

$e_2 = -M\frac{\Delta i_1}{\Delta t}$, $e_1 = -M\frac{\Delta i_2}{\Delta t}$

2.5. Induktiovirran teho ja magneettikentän energia

- käämin magneettikentän energia $E_B = \frac{1}{2}LI^2$

kapasitanssi: $C = \frac{Q}{U}$

- vrt. kondensaattorin sähkökentän energia $E_C = \frac{1}{2}CU^2$

2.6. Induktioilmiön seurauksia

- **generaattori, sähkömoottori, pyörrevirrat, magneettinen levitaatio, suprajohteet, pyörrevirtojen hyötykäyttö:**

2) pyörrevirtojen voimavaikutus → induktiojarrut (mittarit, vaa'at, junat), autojen ja moottoripyörien nopeusmittarit (induktiokytkin), induktiomootorit, kWh-mittarit,

1) pyörrevirtojen lämpövaikutus → induktiouunit (metallien sulatus), induktioliedet, metallinilmaisimet,

pyörrevirtojen haittoja: tehohäviöt muuntajissa ja sähkömoottoreissa, magneettiset myrskyt,

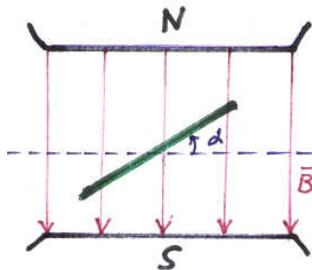
3. VAIHTOVIRTA

= sähkövirta, jonka suunta muuttuu jaksollisesti

- generaattori: mekaaninen energia $\xrightarrow{\text{induktio}}$ sähkömagneettinen energia

3.1 Sinimuotoinen vaihtovirta

$$u = \hat{u} \sin \omega t = \hat{u} \sin 2\pi ft \quad i = \hat{i} \sin \omega t = \hat{i} \sin 2\pi ft$$

ω = kulmanopeus (rad/s), $\omega = 2\pi f$, f = taajuus, $f = \frac{1}{T}$,

T = jakson aika, $\alpha = \omega t$

$\hat{u}$ = jännitteen huippuarvo, $\hat{i}$ = virran huippuarvo, $\hat{i} = \frac{\hat{u}}{R}$

Johdinsilmukalle pätee:

$$e = \hat{e} \sin \omega t = \hat{e} \sin 2\pi ft \quad \hat{e} = BA\omega$$

$\hat{e} = NBA\omega$ (käämille), N = käämin kierrosluku

- vaihtojännitteen ja -virran TEHOLLISET ARVOT:

$$U = \frac{\hat{u}}{\sqrt{2}}$$

$$I = \frac{\hat{i}}{\sqrt{2}}$$

(Suomessa: $f = 50$ Hz, $U = 230$ V ja huippuarvo 325 V)

3.2 Reaktanssi

- käämin induktiivinen reaktanssi $X_L = \frac{\hat{u}}{\hat{i}}$

- kondensaattorin kapasitiivinen reaktanssi $X_C = \frac{\hat{u}}{\hat{i}}$

- Kirchhoffin lait vaihtovirtapiirissä (ks. fotoni 7: s. 92-94)

3.3 Vastus vaihtovirtapiirissä: virta ja jännite ovat samassa vaiheessa

3.4 Kondensaattori vaihtovirtapiirissä: jännite on vaihe-eron $\frac{\pi}{2}$ virtaa jäljessä

Kondensaattorin kapasitiivinen reaktanssi $X_C = \frac{1}{\omega C}$, $\omega = 2\pi f$, yksikkö: $|X_C| = \Omega$

= kondensaattorin vaihtovirtaa vastustava ominaisuus

3.5 Käämi vaihtovirtapiirissä: jännite on vaihe-eron $\frac{\pi}{2}$ virtaa edellä (ideaalinen käämi: $R = 0$)

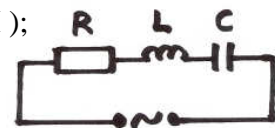
Käämin induktiivinen reaktanssi $X_L = \omega L$, $\omega = 2\pi f$, yksikkö: $|X_L| = \Omega$

= käämin vaihtovirtaa vastustava ominaisuus (käämi = kuristin),

3.6 Impedanssi

- vastus, käämi ja kondensaattori sarjassa vaihtovirtapiirissä (RLC-PIIRI);

- IMPEDANSSI: $Z = \frac{\hat{u}}{\hat{i}} = \sqrt{R^2 + \left(\omega L - \frac{1}{\omega C}\right)^2}$

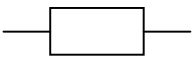

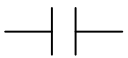
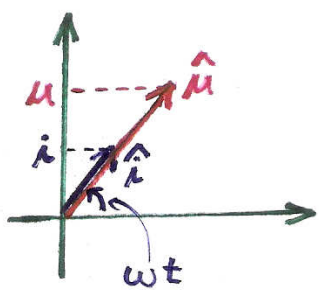
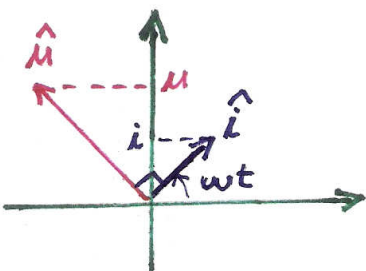
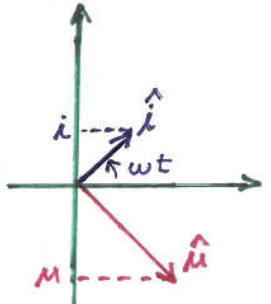

= vaihtovirtapiirin sähkövirtaa vastustava ominaisuus, yksikkö: $|Z| = \Omega$.

- induktiivinen reaktanssi; $X_L = \omega L$,
- kapasitiivinen reaktanssi; $X_C = \frac{1}{\omega C}$,
- (reaktanssi eli näennäisvastus; $X = X_L - X_C$),
- jännitteen ja sähkövirran välinen **VAIHE-ERO** φ ; $\tan \varphi = \frac{X_L - X_C}{R}$,
- RLC-piirin impedanssi; $Z = \sqrt{R^2 + (X_L - X_C)^2}$
- **vastuksessa virta ja jännite ovat samassa vaiheessa, käämissä jännite on edellä virtaa ja kondensaattorissa jännite on jäljessä virtaa**
- tehollisille arvoille pätee: $U = ZI$ (Ohmin lain yleistys)
(vastaavasti myös huippuarvoille)

3.7. Vaihtojännitteen ja impedanssin vektoriesitys (ks. Fotoni 7, s. 111-120)

VASTUS, KÄÄMI TAI KONDENSAATTORI VAIHTOVIRTAPIIRISSÄ

	Vastus 	Käämi 	Kondensaattori
Virta	$i = \hat{i} \sin \omega t$	$i = \hat{i} \sin \omega t$	$i = \hat{i} \sin \omega t$
Jännite	$u = \hat{u} \sin \omega t$	$u = \hat{u} \sin(\omega t + \frac{\pi}{2})$	$u = \hat{u} \sin(\omega t - \frac{\pi}{2})$
Vaihe-ero	$\varphi = 0$	$\varphi = +\frac{\pi}{2}$	$\varphi = -\frac{\pi}{2}$
Huippujännite	$\hat{u} = R\hat{i}$	$\hat{u} = \omega L\hat{i}$	$\hat{u} = \frac{1}{\omega C}\hat{i}$
Tehollinen virta	$I = \frac{U}{R}$	$I = \frac{U}{X_L} = \frac{U}{\omega L}$	$I = \frac{U}{X_C} = \frac{U}{\frac{1}{\omega C}}$
Osoitin-diagrammi jännitteestä ja virrasta			

3.8 Resonanssitaajuus

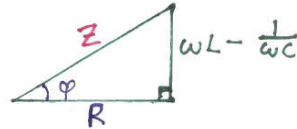
$I = \frac{U}{Z}$ on minimissä, kun Z on minimissä $\rightarrow X_L - X_C = 0 \rightarrow I = \frac{U}{R}$ ja $\varphi = 0$

$\rightarrow$ **RESONANSSITAAJUUS**; $f_o = \frac{1}{2\pi\sqrt{LC}}$, L = käämin induktanssi. C = kond. kapasitanssi.

3.9 Vaihtovirran teho

- **VAIHTOVIRRRAN TEHO**; $P = UI \cos\varphi$ (= pätöteho), $\cos\varphi$ = ns. tehokerroin ($P = RI^2$)

$$P = UI \cos\varphi = Z I \cdot I \frac{R}{Z} = RI^2$$

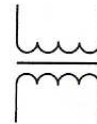

4. ENERGIAN SIIRTO SÄHKÖVIRRRAN AVULLA

4.1 Muuntaja

- sähköenergian siirto, virran ja jännitteen muunto sopivaksi
- **MUUNTAJA**:
- kaksi toisiinsa induktiivisesti kytkettyä käämiä (yhteinen rautasydän)

muuntajayhtälö;
$$\frac{U_1}{U_2} = \frac{I_2}{I_1} = \frac{N_1}{N_2}$$

4.2 Sähköenergian siirto (suurilla jännitteillä, pienillä virroilla)

4.3 Kolmivaihevirta

- kolmivaihevirta ja kolmivaihemoottori

5. SÄHKÖMAGNEETTINEN VIESTINTÄ

5.1. Sähkömagneettinen säteily (MAOL s. 87(84)) $c = \lambda f$ $E = hf$

= poikittaista aaltoliikettä, joka etenee valon nopeudella ja jossa sähkökenttä ja magneettikenttä värähtelevät kohtisuorasti toisiaan vastaan

5.2. Sähkömagneettinen värähtelypiiri

- 1) sarjaresonanssi
- 2) rinnakkaisresonanssi

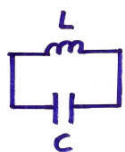
$$\omega L = \frac{1}{\omega C} \rightarrow$$

$\rightarrow$ **RESONANSSITAAJUUS**; $f_o = \frac{1}{2\pi\sqrt{LC}}$ (MAOL s. 126(121))

(vrt. mekaanisen värähtelijän ominaistaajuus; $f_o = \frac{1}{2\pi} \sqrt{\frac{k}{m}}$)

LC-värähtelypiiri: $\frac{1}{2}CU^2 \Rightarrow \frac{1}{2}LI^2 \Rightarrow \frac{1}{2}CU^2 \Rightarrow \frac{1}{2}LI^2 \Rightarrow \dots jne$

$$E = \frac{1}{2}CU^2 + \frac{1}{2}LI^2 = \text{vakio} \quad (\text{vrt: } E = \frac{1}{2}kx^2 + \frac{1}{2}mv^2 = \text{vakio})$$

$$\rightarrow \frac{1}{2}CU^2 = \frac{1}{2}LI^2$$

$$(\text{vrt: } \frac{1}{2}kx^2 = \frac{1}{2}mv^2)$$

